

Bírálat

Széchenyi Ágnes: *Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegei* című akadémiai doktori értekezéséről

Széchenyi Ágnes akadémiai doktori eljárás keretében benyújtott értekezése az elmúlt évtizedekben szisztematikusan elvégzett Schöpflin-kutatásainak eredményeit gyűjti egybe. A kitartóan és igen termékenyen folytatott vizsgálódás dokumentálása jól nyomon követhető a publikált számos Schöpflin-tanulmány, valamint a jeles ítésszázadelőn született kritikáit közreadó gyűjtemény (*Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898-1921*, 2018) mellett a Nyugat-komparációtól (pl. egybevetése a berlini Jung Ungarn-nal a *Nyugat népe* című reprezentatív tanulmánygyűjteményben, 2009), a Bíró Lajos-, Babits- és Molnár Ferenc-kutatáson át a levelezés- és folyóirat-történeti cikkekig - a *Vasárnapi Ujságtól* a *Válaszig* bezárólag. A *Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegei* címmel benyújtott disszertáció már a teljes pályakép megrajzolására törekszik, amikor többnyire időrendi keretben, néhol a kronológiai sorrendet tematikus tárgyalással bonyolítva, mindenesetre alapvetően *biografikus* építkezéssel az életrajz és a kritikai munkásság viszonyrendszerét helyezi kutatásainak középpontjába. Az értekezés tíz nagyobb és negyvenegy kisebb fejezetre tagolódik. A *Bevezető* utáni nagyfejezet (*Eredet, pályakezdés*) Schöpflin származásának és neveltetésének aprólékos feltárását nyújtja a felmenők Badenből Nyitra vármegyébe való bevándorlásától a pozsonyi iskolákon át a budapesti egyetemig, az újságírói pálya kezdeteiig. A következőkben a *Vasárnapi Ujságnál* eltöltött időszak taglalását („*Támponjtjai egy majdani összefoglalásnak – a Vasárnapi Ujság kritikusa*”) a meghatározó Ady-élmény inszcenírozása (*Ady Endre és az Ady-könyv*) követi, majd külön fejezet (*A város*) foglalkozik Schöpflin híres, 1908-ban a *Nyugatban* megjelent városvédő esszéjével és a századelő más Budapest-szövegeivel. A *Schöpflin Aladár és a konzervatív vitapartnerek* című nagyfejezet a Horváth Jánossal és Szekfű Gyulával folytatott disputát idézi föl, a *Schöpflin otthona: a Nyugat* pedig az Osváthoz, Ignotushoz és Babitshoz fűződő viszony rekonstrukciójára vállalkozik. Ezután Schöpflin 1937-ben megjelent irodalomtörténetének részletes vizsgálata következik, majd a Baumgarten Alapítvány történetét, Schöpflin kurátori szerepvállalását taglalja a disszertáció, a zárófejezet pedig részben ismét csak kapcsolattörténeti vonatkozásokat fejteget, valamint beszámol a jeles kritikus pályájának utolsó időszakáról, s e munkásság hatástörténeti nyomairól.

Az apró részletekre mindenkor igen figyelmes történész leginkább a címben is hangsúlyozott „közeg” rekonstrukciójára törekedett, amennyiben Schöpflin Aladár pályája

társadalomtörténeti – ezen belül főként sajtó- és kapcsolattörténeti – feltételrendszerének előtérbe helyezésével beszélte el a Nyugat-korszak egyik legjelentősebb irodalmi értekezőjének életútját, rajzolta újra pályaképét. Széchenyi Ágnes az életrajz elemeit, s velük a sajtó- és kapcsolattörténeti összefüggéseket nagy felületen hozza játékba – a kritikusi életmű értelmezésének egyfajta „külső” keretéül. Disszertációja ott megoldottabb és hatékonyabb, ahol sikerrel gyűjti egybe Schöpflin Aladár pályájának művelődéstörténeti, szociológiai és politikai aspektusait, így azok jelentősen hozzájárulhatnak az irodalom- és kultúrtörténeti folyamatokban elfoglalt helyének kijelöléséhez, valamint szöveg és élet, irodalom és annak „külső kapcsolatai” közötti viszony összetettebb megértéséhez. Ilyen részlet például a Schöpflin család részletes genealógiájának elkészítése (*Eredet és pályakezdés* című fejezet, 13-43.) Németh István és Fukári Valéria szlovákiai művelődéstörténészek nyomdokain haladva, saját pozsonyi nemzetség-, gazdaság-, etnikum- és iskolatörténeti kutatásai alapján; a számos sajtótörténeti adalék (pl. a *Vasárnapi Ujság* példányszámának alakulása, vagy a német és angol lapok repertóriumával való összehasonlítása, 44-49. ; ehhez hasonló a 114-115. lap, vagy *A Vasárnapi Ujság sorsa a politikai viharokban* című alfejezet, 116-120.); a kapcsolati háló felvázolása a *Schöpflin és saját irónemzedéke* (78-94.) című alfejezetben, valamint az írók megítélésében bekövetkező változás bemutatása az „*Írók hada*” című alfejezetben (95-115.). A magyar díjkultúra árnyalt megértéséhez számottevő mértékben járul hozzá a Baumgarten Alapítvány történetének feldolgozása Téglás János forráskiadványainak kiegészítésével és interpretációjával (333-365.). Mindez fáradhatatlan feltáró munkáról, tényfilológiai avatottságról és legtöbbször árnyalt érvelési készségről tesz tanúbizonyságot. Az itt megfigyelhető tárgyyszerű, rendszerező és rendteremtő argumentáció nagy mértékben járul hozzá Schöpflin alakjának és értekezői közegének, összességében egy 20. századi író-értelmiségi sorsának újraértéséhez.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a disszertációban *jelentékeny teljesítményingadozás* érhető tetten, s az szoros kapcsolatba hozható a módszertani megfontolások kidolgozatlanságával és az értekezői döntések némelykor megfigyelhető megalapozatlanságával. Az értekezés 11. lapján ezt olvassuk: „Módszertani megfontolásunk lényege, hogy *a filológiát mint az interpretáció technikáját* helyezzük előtérbe. (kiemelés az eredetiben - SZP) (...) Fülöp László *Schöpflin Aladár pályaképe* című munkájára 1993-ig kellett várni. Ez a remek munka alaposan ismerteti és már értékeli is az életművet. De még mindig elmaradt a filológiai feltárás, a kontextusba helyezés. Ennek a kontextusnak a

megszövése teszünk most kísérletet. Támaszkodunk Takáts Józsefnek egy polemikus indíttatású írására, amelynek intenciójával mélységesen egyetértünk. »(A)z irodalmi szövegek hatalomakarása, vitaszituációhoz tartozása, mezőhöz kötöttsége, konvenciózussága, interpretatív jellege, beszélésének társas jelentései, fogalmainak lexikonba illesztése és forgatókönyvszerű mivolta, rámutat az elsődleges kontextus (...) tanulmányozásának értelmére az irodalomtörténeti gyakorlatban.» (11.) Az értekezés módszertani vezérelvét, a disszerens önreflexióját vázoló idézettel kapcsolatban számos aggály megfogalmazható. Először is nem világos, hogy mit jelent itt a „filológia”-nak az „interpretáció technikájá”-vá válása? Mi is a kapcsolat filológia és interpretáció, illetve ez utóbbi technikája között? Milyen kontextusban szerepel itt a filológia? Úgynevezett materiális értelemben, tényfilológiaként, vagy úgy, ahogy Paul de Man használta, amikor magát „filológus”-nak nevezte? S vajon nem véti-e el a disszerens a Schöpflin-recepcióba (-hatástörténetbe) való belépés ütemét, s vajon nem értékeli-e le a recepció eddigi teljesítményét, amikor Fülöp László 1993-ban megjelent Schöpflin-monográfiáját „remek munká”-nak nevezi ugyan, de – legalábbis implicite - azt állítja, hogy még a debreceni irodalomtörténész is elmulasztotta a „filológiai feltárás”, a „kontextusba helyezés” munkáját? Az a kitétel, hogy csak ezután következik a „kontextus megszövése” tett kísérlet”, óhatatlanul azt jelenti, hogy Fülöp László nem rukkolt ki effélével. Ez azonban tarthatatlan (nem méltányos és nem is igazságos) állítás, mert a debreceni irodalmár nyolcvanas években született portréját éppen hogy rétegzett – mert gazdag társadalom-, művelődés-, eszme- és irodalomtörténeti - kontextusépítés jellemzi. A Széchenyi Ágnes által oly admiratíván idézett „elsődleges kontextus”-tézissel most itt nincs tér vitatkoznom, pusztán utalnék rá, hogy az újdonság-értéke nem mondható revelatívnak, amennyiben a gadameri hermeneutikai megértés horizont-szerkezete a keletkezési kontextusra irányuló figyelmével voltaképpen tartalmazza azt, még ha a mű egykori távlatának rekonstruálását nagyobb óvatossággal kezeli is, mint honi félreértői, s ami itt még fontosabb: a mű egykori horizontját nem választja el mereven az értelmező jelenbeli távlatától. A hermeneutika ugyanis, szemben az „elsődleges kontextus” némi ismeretelméleti gyanútlanságot mutató hirdetőjével, nem egyszerű veszteséget lát az idő rekontextualizáló erejében, hanem a jelen és a múlt jelentésképző dinamikáját, az egykori szöveg és a recepció egyfajta kontrollált, műképző egyensúlyát – annak tudatában, hogy a múlt megtapasztalása annyiban lesz mégis új, amennyiben mindig más jelennel kapcsolódva „mutatja meg” egykori „önmagát”. De mindazonáltal, ha valamivel, akkor az ún. keletkezési kontextus felépítésének

elhanyagolásával bizonyára nem vádolható Fülöp László Schöpflin-monográfiája, ha valamilyen filológiai hermeneutikai bírálat illetheti, az inkább éppen a jelenbeli horizont kikapcsolása, vagy legalábbis semlegesítése. S bizony ez utóbbi aggály Széchenyi Ágnes értekezésével kapcsolatban is felmerül, például mindjárt része ennek az 1993-as Schöpflin-monográfia feltűnő idézetlensége, mondhatnám: ignorálása: a két munka közötti számos konnexió, tartalmi, illetve eredménybeli egyezés dacára a disszerens csak egyetlen egyszer hivatkozik a korábbi Schöpflin-kutató könyvére, a 980-as lábjegyzetben, lapszám nélkül! Pedig, ha az itteni érvvezetés hatékonyságának alapvető feltétele és fokmérője a korábnál összetettebb kontextus-teremtés árnyaltsága, akkor felmerül a kérdés, hogy mennyiben hoz nóvumot Széchenyi Ágnes disszertációja a korábbi Schöpflin-monográfiához képest?

Erre a kérdésre még röviden visszatérek, de előtte érdemes megvizsgálni a *deklarált* és a *megvalósuló* módszertan relációját. Egy jeles kritikus pályáját középpontba állító disszertáció esetében a kontextualizáció nyilvánvalóan nélkülözhetetlen eleme az *irodalomszemléleti archeológia*, melynek legfontosabb tényezője az adott ítéskritikus *normarendszerének* feltárása. A *Bevezető*ben azt olvassuk, hogy „Schöpflin pályája kevésbé alkalmas az elméletekre (sic!), mert ő maga szelíd, alkalmazkodó, kiegyensúlyozott személyiség volt, aki – mint látni fogjuk – rengeteg vitát vállalt, de ilyenkor is távol maradt a másik felet negligáló támadástól, ledorongolástól, sőt, részéről kizárta igazságtalan, hatalmi elemek használatát, miközben persze minduntalan tapasztalta a folyamatos kísérleteket, hogy irodalmi kérdéseket politikai – sokszor még a politikában is jogosulatlan – metódusok és eszközök szerint intéznek a hatalmat képviselők vagy a hatalomhoz közelálló szerkesztők.” (5-6.). Itt (ha suta kezdőmondattal is, de) az fogalmazódik meg, ami a recepcióban, így Fülöp László monográfiájában is már taglalt összefüggés, hogy Schöpflin nem volt kimondottan ún. teóriakövető irodalmár, amit a disszerens az ítéskritikus „szelíd” személyiségével és vitakultúrájával hoz összefüggésbe (megjegyzem: a „hatalom” jelensége itt is, mint akárcsak Schöpflin neveltetésével összefüggésben a 9-10. lapon, meglehetősen szimplifikáltan, nyers represszióként jelenik meg). A disszerens a 61. lapon ekképpen jellemzi Schöpflin kritikus pozícióját: „Értéket úgy keresett bennük (ti. a modern írók műveiben – SZP), hogy az egyes szerzők vállalásaikhoz képest mennyire tudtak érthetően, kifejezően írni, s élményt szerezni az olvasónak. Schöpflin kritikus találkozása az irodalommal egyfajta indukciós modellként írható le, mely az irodalom élményként való átélésén alapszik, a művekkel való sorozatos, s ezért egyre intenzívebb találkozásokon. S ebben semmiféle preskripció, előzetes elvárás nem

vezeti.” Most ha az élmény, s így a szerzők és olvasók között közvetítő mű mibenlétének, s vele az élményesztétikának a kérdésétől eltekintünk, akkor is érzékelhetjük, hogy az idézet utolsó mondata, amely egyébként az előírást és az előzetes elvárást tévesen azonosítja, s mint ilyen meglétét Schöpflinnél tagadja, feszültségben áll a szerzői „vállalásokhoz” mért értékmegállapítással, ami nem alapulhat máson, mint egyfajta előzetesség-struktúrán. A 99. lapon azt olvassuk, hogy „Csöndes ellentmondásnak tekinthetjük, hogy a történetiség jegyében gondolkodott Schöpflin, s ezzel kiiktatta a normativitást, a kritikusi elvárást.” Ám ez, ha jól meggondoljuk, nem „csöndes”, hanem kimondottan kihangosodott ellentmondás, hiszen ha a „történetiség” itt minden bizonnyal az időbeli kifejlés logikáját jelenti, az bizony nem lehet más, mint egy „kritikusi elvárás”. Még korábban, a 64. lapon szerepel a következő megállapítás: „Schöpflin a normatív, illetve az impresszionista »végletes« irányzatokhoz mérten »harmadik« kritikai utat választ, az irodalom immanens szemléletére irányuló törekvések alkalmazását, s ugyanakkor a mű élményétől való elrugaszkodást – megalapozva azzal a kapcsolatrendszerrel, amely összefűzi a műveket a »társadalom mindenkori lelkiállapotával.«” Hogy egy immanencia-transzcendencia tengelyen hol is helyezkedik el Schöpflin mű-felfogása, irodalmi szövegekhez való viszonyulása, az további árnyalást igényel, de az idézetből bizonyosan az következik, hogy az előzetes kritikusi elvárást mégis csak képtelen volt kiiktatni a szemléletéből. S ez a kritikusi elvárás, mondhatjuk olvasásmód több ponton tárgyiasul is Széchenyi Ágnes értekezésében, különösképpen *Az irodalom szociológiai szemlélete* című alfejezetben: „felfigyelt a társadalomban zajló, az irodalom tematikájában és kifejezőmódjában is megjelenő változásokra. Sőt magát az író is visszaágyazza a társadalomba.” (71.); „Az irodalom társadalmi szempontú megközelítése az egykorú kritikában Schöpflin védjegye. Takáts József azt a szellemes és igaz megjegyzést teszi, hogy Schöpflin irodalomtörténetében »meglepő módon sokkal nagyobb a társadalmi magyarázatok szerepe, mint a marxista Spenótban.« (71.); „az irodalmi teljesítmény egy társadalmi csoport világnézetének folyamánya, s egyben dokumentuma. (...) Schöpflin Taine nyomán haladt, az ő szempontjait oly mértékig általánosnak tekintvén, hogy már hivatkozni sem kellett már. (...) De nem egészen az egyfajta determinizmusra építő Taine-t halljuk Schöpflin hozzászólásaiban. A szociológiai pozitívizmusát kiindulópontnak véve, Schöpflin ezzel egyenrangúnak tekintette a tehetség ettől független sokféle természetét és annak alakító hatását, az egyéniséget.” (72.). Tematika és kifejezőmód, világnézet és mű, ráadásul társadalmi csoport és egyéni alkotó nagyon is talányos és feloldatlan relációi jelennek meg itt,

miközben megmutatkozik, hogy mégis csak rekonstruálható egyfajta kritikusi normarendszer: az irodalom *szociológiai* alapú szemlélete, melyet kiegészít (bizonyos mértékben korrigál) az alkotó egyéniség *pszichológiai* távlatú középpontba helyezése. Ez a több ponton is ismétlődő képlet azonban mindvégig differenciálatlan marad, mert a disszerens sehol sem vállalkozik a normarendszer archeológiájának kibontására. Pedig csak így lehetne szemléletessé tenni a hasonlóságban túl könnyedén feloldott történeti-diskurzív eltéréseket, jelesül például a Takáts Józseftől heurisztikusan idézett „társadalmi magyarázatok szerepét” érdemes lett volna tovább bonyolítani annak értelmezésével, hogy van-e különbség Schöpflin szociális (szociológiai) érzékenysége és a (vulgár)marxista terheltségű irodalomtörténetírás dogmatikája (teleológiája, üdvtana) között.

Mert nem annyira a szociológiai és pszichológiai távlat pusztán megléte az igazi kérdés, hanem a mibenlétük, vagyis hogy *milyen* társadalom- és lélektani diskurzusok alakítják Schöpflin irodalomszemléletét. Ezek hatástörténeti vizsgálatával meglehetősen fukarul bánik a disszerens. A szakirodalom által Schöpflin vonatkozásában egyebütt is meghatározónak ítélt Hyppolite Taine-t egy bekezdés erejéig a 72. lapon hozza szóba Széchenyi Ágnes, jelezve, hogy Schöpflin a francia tudós szociológiai determinizmusával „egyenrangúnak tekintette a tehetség ettől független sokféle természetét és annak alakító hatását, az egyéniséget.” Megjegyzem: a fizioológiai alapú lélektant alkalmazó Taine a faculté maîtresse-szel maga is az egyéniséget állította a középpontba! A 286. lapon az értekező *Az angol irodalom történetének* egyetlen mondatát idézve azt állítja, hogy Schöpflin a műalkotás önelvűségével meg is haladta Taine felfogását. Az utolsó nagyfejezetben, a 368. lapon, idézve *A környezet módszere* címmel a Helikonban, 1966-ban megjelent Taine-cikket, megállapítja, hogy „Schöpflin szemlélete szinte betűről betűre egyezik Taine felfogásával is, aki szerint »az okiratok csupán jelek, melyekből össze kell állítani az élő, cselekvő embert, a szenvedélyekkel felruházott embert, a szokásokkal bíró embert, hangjával, arculatával.«” E röpké megfeleltetések nem alkalmasak a Taine-hatás, mi több: Taine „meghaladásának” bizonyítására. Arra pedig még kísérlet sem történik, hogy a schöpflini kritikaírás másik diskurzív pillére, a lélektan milyen forrásokból táplálkozik, s mi jellemzi az applikációját. Mindezek következtében meglehetősen általános, mondhatni vésszesen konkretizálatlan megállapításokhoz jutunk, pl. az 1937-es irodalomtörténet végső értékelésekor: „Schöpflin Aladár irodalomtörténete döntően *szociológiai szempontú*. Ehhez esetenként a *pszichológiai* nézőpont társul. E kettő összességéből s némi *műfaj*történetből, apró elemzésekből, kitűnő, megvilágító

észrevételekből áll össze a kötet.” (288.) Miféle szociológia, miféle pszichológia, miféle műfajttörténet, milyen módon megvalósuló elemzések? – merül fel a kérdés. A kritikusi archeológia kidolgozásának vázlatossága összefügg *a kritikátörténeti kontextualizálás gyöngeségeivel* és azzal a metódussal, hogy Széchenyi Ágnes a kritikái, vagyis az értelmező szövegeket rendszerint *tárgyukról leválasztva* olvassa.

A kritikátörténet-írás elvi és módszertani megfontolásaival kapcsolatban a disszerens a 256. lábjegyzetben, meglehetősen szűkszavúan Dávidházi Péter egy 1985-ös cikkéhez (*Kritika és kritikátörténet*, It, 1985/4), illetve Angyalosi Gergely (eredetileg) 1988-ban megjelent metakritikai gondolataihoz (*Kritikai törekvések a Nyugat vonzaskörében. Előzetes töprengések egy kritikátörténeti munka nehézségeiről*, Lit, 1987-88/1-2) utalja az olvasót. Voltaképpen nem derül ki, hogy a kritikátörténet-írás dilemmái közül melyek épültek be saját érvvezetésébe. Ennek reflektálásához – most a pertinens nemzetközi szakirodalom kiterjedtségét itt nem is említve - érdemes lett volna Bónus Tibor kritika- illetve irodalomtörténetírás-történeti munkáit figyelembe venni: a *Babits és Kosztolányi mint (egymást)olvasók* című tanulmány (eredetileg 1998-ban az Újraolvasó-sorozat *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről* című kötetében jelent meg) még korszakba is vág, s miközben Schöpflin irodalomszemléletének árnyalásához is számos szempontot felvet és kiaknáz, a magyarországi *metakritikai gondolkodásnak* is fontos állomása, amennyiben például érdemben foglalkozik Dávidházi Péter méltán nagy hatású *Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége* (1992) című könyvének kritikátörténeti lehetőségfeltételeivel (vö. egységes normakészlet és -használat; a kritikák nyelvi összetettségének másodlagossága stb.) De számos tanulsággal szolgálhattak volna Bónus Tibornak azok az eszmefuttatásai is, amelyek a 20. század harmadik harmada két kiemelkedő irodalomtörténészének, Németh G, Bélának és Szegedy-Maszák Mihálynak a kritikusi-történész-i olvasásmódját vették górcső alá (*Irodalmi tudat – természeti és kulturális kód között*, illetve *A perspektíva igazság(talanság)a*, in *Az irodalom ellenjegyzései. Írások kortárs magyar irodalmárokról*, 2012). Az előbbi portré például támpontokat adhatott volna a méltó vitapartner, Horváth János és a Schöpflin szemlélete közötti hasonlóság és különbözőség árnyaltabb megértéséhez. Hiszen mindkettejük vizsgálódásainak kiemelt spektruma azon időszak (Horváth Jánosnál a 19. század második felének és a 20. század első felének, Schöpflinnél pedig főként a századforduló és a századelő) irodalma, amelyben a művésziesség elve (Schöpflinnél maga a modern irodalom) érvényre jut, ezáltal az irodalmi (ön)tudat kifejlődik, a magyar irodalom önismerete

kiteljesedik. Horváth János egyszerre hangoztatta az irodalmi tudat időbeliségét, történeti változékonyságát, az irodalom önelvűségét, s időtlenítette azt a nemzeti klasszicizmus 19. századi formációjában, amikor az irodalom erkölcsi és közösségképző aspektusát a nemzeti öntudat reflexiók alakzatához rögzítette. Schöpflin Aladár a nemzeti klasszicizmus egységes és időtlen nemzetképével szemben a modernizálódást hangoztatva a társadalom, s vele az irodalom (művelődés)szociológiai és hagyomány szemléleti tagoltságát állította a középpontba. Horváth János kollektivitás-konceptiójától Schöpflin az irodalom szociológiai és lélektani aspektusának jegyében vesz távolságot, ugyanakkor az érzékletesség, a nyelvi megalkotottság esztétikai faktorát Horváthnál jóval kevésbé avatja érték képző komponenssé, látja el kánonalkotó funkcióval, s e tekintetben kevésbé ragaszkodik az irodalom önelvűségéhez. Nem véletlen, hogy Horváth János a *Magyar írók*-ről (1917) írva kevesli Schöpflinnél az „irodalmi elemzést”, a formai megjegyzéseket, az előzményekre választ adó „irodalmi reactio” és külföldi irodalmi hatás vizsgálatának hiányát is felrója (201. Ignótus Pál is a szemére lobbantja Schöpflinnek „a nyelv és az artisztikum iránti” érzék hiányát, valamint a magyar tudományosság megújítóinak (Pulszky, Pikler, Grünwald, Acsády, Mocsáry) és a külföldi bölcselőkné (Spencer, Freud, Taine) a nem ismeretét (312.). Az „esztétikai magyarázat” hiányát Vas István is felveti, amikor azt írja, hogy ami „izgató és titokszerű”, az nemigen mutatkozik meg Schöpflin révén (316.).

Ezekről a komparatív összefüggésekről viszont sajnos vajmi keveset tudunk meg, mint ahogy arról is, hogy miképpen értelmezhető Schöpflin *modernség*-felfogása. Ezzel kapcsolatban az 50. lapon ezt olvassuk: „Schöpflin munkásságának lényege a társadalmi modernségnek irodalmi változásokkal való összefüggésében való vizsgálata.”; az 52. lapon a disszerens felveti, hogy „Talán eredményesebben tudjuk megfogni a modernség mibenlétét, ha a »modern tradíció« felől nézzük.”; a 219-es lábjegyzetben a disszerens ezzel kapcsolatban egy 1965-ös antológiára hivatkozik, de egyébként nyoma sincs modernség-konceptióknak, s nem is sikerül modernség-kontextusokat felvázolni. Az *Ady Endre és az Ady-könyv* című nagyfejezet *Kultusz és revízió* című alfejezete úgy értekezik kultuszról, hogy a magyar nyelven sem jelentéktelen kultusz-szakirodalom nem szerepel benne. A kontextualizáció elhanyagolásával párhuzamosan Széchenyi Ágnes *programszerűen* lemond a komparációról is: „Nem tekintjük itt feladatunknak, hogy Schöpflin Ady-képét bárkiéivel is szembesítsük, kiegészítsük.” (145.). Ahogy már említettem: a disszerens a kritikai szövegeket legtöbbször a szépirodalmi szövegekről leválasztva olvassa, ennek következménye, hogy Schöpflin

olvasásmódjáról bizonyos általánosságokon túl szintén keveset tudunk meg: „Mintaszerű arányban él Schöpflin az életrajzi és referenciális vonatkozásokkal, tudja, mi kell az olvasó felvilágosításához.” (146.); „Schöpflin remek verselemzéseket mutat be azokon a verseken, amelyeket Ady átvett első, saját megszólaló kötetébe.” (147.) Schöpflin *Ady-értése* akkor volna igazán megítélhető, ha Széchenyi Ágnes új megvilágításba tudná helyezni az Arany utáni és Ady előtti, valamint az Ady formálta magyar költészet relációját. E tekintetben nagyon sok minden történt a közelmúltban a magyar irodalomtörténet-írásban: Bednatics Gábor a *Kerülőutak és zsákutcák* című kötetében (2009) elkészítette a modern magyar líra kibontakozásának folyamatrajzát. H. Nagy Péter, Lőrincz Csongor, Palkó Gábor és Török Lajos szerkesztésében és szerzésében *Ady-értelmezések* címmel 2002-ben fontos Ady-interpretációk jelentek meg. S ha a disszertáció megírásakor Széchenyi Ágnes nem forgathatta is Herczeg Ákos legújabban kiadott Ady-könyvét (*Visszatérés a nyelvbe. Én-figurációk Ady Endre költészetében*, 2021) – bár annak folyóiratokban megjelent részleteit akár még ismerhette is volna -, érthetetlen, hogy miért nem használja az Ady-újraolvasót (*Tanulmányok Ady Endréről*, 1999), miközben idéz egy munkásmozgalom-történeti vonatkozású monográfiát 2011-ből (egyébként lapszám nélkül, vö. 571. lábjegyzet). A kortárs Ady-recepció meglehetősen tetszőleges figyelembevételre, sajátos „idézet-politikájára” abban a hatástörténetet „kicszelező” másik filológiai apróságban is megmutatkozik, hogy – tisztesség ne essék szólván - az általam az Ady-újraolvasóba írt *Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban* című tanulmány helyett, azt mintegy ignorálva a 637. lábjegyzetben Szolláth Dávid egy 2009-es írását (*A forradalmi költőtriász. A Peti-Ady-József Attila-kánon az ötvenes és a hatvanas években*) hivatkozva a disszerens.

A város című fejezet (megjegyzem: a *Nyugatban* debütáló Schöpflin esszéjéről monográfiája 54-56. lapján Fülöp László is külön fejezetben szól, de itt erre sincs hivatkozás!) a városiasság *tematikus* („ismét a tematikát leltározzuk” 186.), minőségi szelekciós elv nélküli ismertetésére vállalkozik. E fejezet hozadékát keresve nem tekinthetünk el attól, hogy az irodalom- és kultúratudományi városdiskurzus az utóbbi évtizedekben egy olyan komplex vizsgálódási irányt munkált ki, amely a várost szövegekből épülő diskurzív térként fogja föl, s egyaránt figyel az építészeti, térelméleti, képi és szöveges városlétesülés, a reprezentáció és a használat elemzésére. Sajnos amikor Széchenyi Ágnes a századfordulás Budapest narratíváinak, „városszövegeinek” (Kóbor Tamás, Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Csathó Kálmán, Török Gyula és Kosztolányi Dezső vonatkozó műveinek) vizsgálatát

igyekszik elvégezni, akkor ennek a szerteágazó diskurzusnak a kérdésirányai alig-alig kerülnek be az okfejtésébe. A lehetséges elméleti kontextusteremtők (Simmel, Benjamin, Stierle, Lynch, Barthes, Mahler, Weigel, Gumbrecht, Smuda, Crary, Held stb.), valamint a Budapest-kutatás történetírói (Hanák Péter és Gyáni Gábor) közül Simmelt, Benjamint és Gyánit idézi futólag, de nem hivatkozik Schein Gábornak a *Nyugat népében* megjelent tanulmányára (*Budapest territorizáltsága a Nyugat első évfolyamaiban*), pedig abban az irodalomtörténész részletesen elemzi Schöpflin *A város* című esszéjét (*Nyugat népe*, 133-136.). Tüzetesebb interpretáció helyett az elsődleges irodalomból a disszerens éppen csak megemlíti Molnár Ferenc *Az éhes városát* és Gárdonyi *Az öreg tekintetesét*, ellenben nem hozza szóba Krúdy Gyula *Budapest vőlegényét*, a Podmaniczky-émlékirat (*Egy régi gavallér emlékei*) Krúdy-féle újraírását. A 188. lapon egy rövid bekezdés erejéig szóba kerül az *Édes Anna* város-falu aspektusa is, itt érdemes lett volna Bónus Tibor monográfiájára (*A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, 2017) támaszkodni, annál is inkább, mert éppen az idézett passzust is kimerítően elemzi.

Széchenyi Ágnes disszertációjának leginkább megoldott, kimondottan informatív, számos adalékkal szolgáló részei a kapcsolattörténeti (s ezáltal elit- és életformatörténeti) kutatásait dokumentáló fejezetek, így például a *Schöpflin Aladár és a konzervatív vitapartnerek* vagy a *Schöpflin otthona: a Nyugat* című nagyfejezetek, s különösképp ez utóbbi Osvát-, Ignotus- és Babits-alfejezete. A Babitshoz fűződő „szövetség” olyan irodalompolitikai összefogás volt, amely egyszersmind mély baráti rokonszenven is alapult. Hozzátehetném: szellemi-szemléletbeli rokonságon is, amennyiben Babits – Schöpflinhez hasonlóan – ragaszkodott az uralkodó jellemvonás (faculté maîtress) keresésének taine-i elméletéhez, s ezzel is magyarázható, hogy döntően nem egyes szövegeket, hanem inkább életműveket elemzett, s a portré műfaját még kritikáiban sem hagyta oda (vö. Bónus Tibor: *Diskurzusok összjátéka*, 135.)

Ugyanakkor Schöpflin *szemléleti elveinek és kritikáirói gyakorlatának* jellemzése terén Széchenyi Ágnes disszertációja nem látszik meghaladni Fülöp László monográfiájának szakmai teljesítményét. A debreceni irodalmár előbb Schöpflin a *Magyar írók* (1917) című munkájának előszavát veszi alapul, tekintve, hogy az egykori ítéshoz ebben „vállalkozott első ízben a praxis utólagos kommentálására, néhány szemléleti elv és követett szempont körvonalazott leírására.” (Fülöp, 25.) Ennek alapján az irodalomtörténész szisztematikusan egybegyűjti és jellemzi a szempontok három csoportját: 1. „szociológiai-társadalomtörténeti

gondolat” – „a műalkotásokban tükröződő ’élettartalom’”; az irodalom mint organikus képződmény; 2. „pszichológiai-karakterológiai nézőpont”, mű és alkotói pszichikum kapcsolatrendszere; 3. autonómia és szabadság, változás és folytonosság, hagyomány és újítás, polifónia (Fülöp, 27.), s ami perdöntő: mindhárom szempontot Schöpflin-kritikák konkrét szövegrészletével demonstrálja. Fülöp László Schöpflin kritikátörténeti áttekintéséről is szól: s ebben nem csak Gyulait, hanem Péterfyt is megemlíti a nagy elődök között (Fülöp, 34. 36.), s ugyanitt Ignótus publicisztikai érvényű kezdeményező szerepével szembe állítja Schöpflin „módszeresebb és távlatosabb” kritikusi tevékenységét (38.). Az 1993-ban a *Studia Litteraria* önálló kötetében megjelent pályarajz részletesen szól Schöpflin irodalomtörténet-felfogásáról (eszménykép, véleménye Komlós Aladár, Szerb Antal és Farkas Gyula irodalomtörténetéről, 106-108.) és irodalomtörténetének megvalósulásáról is (a konstrukció ellentmondásai, a rendszerteremtés hiányai, 114-115.). Külön fejezetet szentel a korai esszéikben és a kései monográfiában (1941) kirajzolódó Mikszáth-pályaképnek (116-119.).

A könyvként való megjelenés előtt van még jócskán javítanivaló a szöveggondozás terén is. Gyakran az öles idézetek nagyon rövid kommentárokkal társulnak. A dolgozatban meglehetősen sok az elütés, a stiláris, nyelvhelyességi és értelemzavaró hiba, a filológiai hiányosság. A Ferdinand Braudeltől kölcsönvett *long durée* fogalom magyarázatához nem társulnak könyvészeti adatok (2-es lábjegyzet); a Franklin Társulat helyesírását egységesíteni kellene: „Franklin-Társulat” (2.; 4.), „Franklin-társulat” (3.); a 8. lap első bekezdése egy befejezetlen mondattal zárul; értelemzavaró szóismétlés van 28. lábjegyzetben; a 14. lapon zavaró a T/1 és az E/1 személy keverése; a 303-as lábjegyzet részben szó szerint megismétli a 302-est; „Neves partiumi szülött voltak” olvassuk az 574-es lábjegyzetben; többszöri elírás szerepel a 612-es lábjegyzetben; felülvizsgálatra szorul a következő megállapítás a 801-es lábjegyzetben: „a kiegyezéskor a magyar etnikum népességbeli aránya csupán 40% körüli volt, s csak a nemzetiségekkel együtt érte el az 50%-ot” - a tartalmi javítás mellett a jegyzetet filológiailag is rendbe kell tenni, ti. a Karády-féle „asszimilációs társadalmi szerződés” fogalmának magyarázata szó szerinti idézet Gyáni Gábornak a Karády-könyvről (*Zsidóság, modernizáció, asszimiláció*, 1997) szóló BUKSZ-béli recenziójából (*Polgárosodás mint zsidó identitás*, BUKSZ, 1997/ősz, <https://epa.oszk.hu/00000/00015/00007/gyani.htm>), s épp az inkriminált mondat a pontatlan!; a 226. lapon olvassuk: (Ignótus) „Babits és Schöpflin megszólalását elismeri, de hiányolja mások hallgatását.” – nyilván nem a hallgatásukat hiányolta!; a 312. lapon 1905 szerepel Ignótus Pál születési dátumaként, tévesen: mert 1901-

ben született, ahogy az helyesen van a 314. lapon az 1120-as lábjegyzetben!; a 328. lapon Ignotusról mint a *Nyugat* „egyik zsidó lapító (sic!) szerkesztőjéről” esik szó!; a „magyarázatot tesz” (298.) idiómát érdemes volna magyarázatot ad-ra változtatni!; a 820. lábjegyzetben Benjamin Disraelinél hibásak az évszámok! stb.

Széchenyi Ágnes az irodalom ún. „külső kapcsolatai”-nak, intézménytörténeti összefüggéseinek átrendezése tekintetében komoly és igényes szakmai teljesítményt nyújtott. Disszertációjában hatalmas korpuszt mozgatott meg, miközben kapcsolattörténeti szempontból olyan relációkra irányította a figyelmünket, melyeket eddig elkerült a történészek tekintete. E disszertáció révén egy sok vonatkozásban árnyaltabbra festett képet kaptunk Schöpflin Aladár pályájáról. Széchenyi Ágnes disszertációja sok-sok korrekcióra szorul, de számos részértékkel bíró tudományos munka. Eredményei alapot szolgáltatnak a nyilvános védés kitűzéséhez.

Debrecen, 2022. február 16.

Szirák Péter